

Szöllősy Vágó László

BARTÓK HORGOSI GYŰJTÉSÉNEK HÁTTERE

A magyarság a X. század óta él Közép-Európában. A történelemben gyakran hallatott magáról, zenéjéről azonban sokáig szinte semmit sem tudott a világ. Pedig dalolt mindig: régi, névtelen költőinek dalait tízezer számra őrizte meg a paraszti szájhagyomány. Ezek azonban ismeretlenek maradtak — nemcsak a külföldi, hanem a városlakó magyarok számára is.

Századunk elején változott meg a helyzet — Bartók és Kodály munkássága nyomán. A sosemvolt elődök munkájának elvégzése mindkettőjük számára egész életre szóló feladatot jelentett, ami a falun énekelt népdalok összegyűjtésével, lejegyzésével kezdődött, feldolgozásukkal folytatódott és azok szellemében komponált művek alkotásában csúcsozott.

Ha a zeneköltő születésének 100. évfordulója kapcsán méltón kívánunk emlékezni, a megemlékezés központjában a népdalnak kell állnia, mint ihletet adó kiindulásnak és mint a művészi tökélyre emelkedett beteljesedésnek.

Az indulás pedig — a zeneszerzői indulás — mást sejtetett: mendelssohnos-schumannos-brahmsos hangvételűek a legkorábbi Bartók-művek. A századforduló táján döbben rá elhivatottságára — megteremti az önálló magyar művészi zenét. A népdalt ekkor még nem ismeri: magyar zeneként a XIX. században virágzó hangszeres tánczenét, a verbunkost, a belőle táplálkozó csárdást és a népies műdalt játszották nemcsak a vidéki kisvárosokban, hanem Budapesten is. Nem véletlen tehát, hogy pályája kezdetén ezt a hagyományt vélte népzeneének, korai műveinek ez a zene vált ihletőjévé. Mégis, ebből az időből származik első közvetlen találkozása a népdallal: „inkább véletlen szerencsének, mint tudatos felismerésnek köszönhetően, először jegyzett fel igazi népi dallamot, egy székely szolgáló éneke nyomán.¹ A Kodállal való megismerkedés tudatosítja ezt a felismerést: a következő évek már a rendszeres népdalgyűjtés évei.

Népdalgyűjtő útjainak élményei minden másnál nagyobb örömmel

töltik el: élete legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falun, parasz-
tok között töltött — írja naplójába. Érdeklődése csakhamar kiterjed a
környező népek zenei folklórára is, a hasonlóságok és különbségek kuta-
tása mind távolabbi összefüggések vizsgálatára készíti. A már idézett
Bartók-album 82. oldalán található Bartók népdalgyűjtő útjainak tér-
képe, kiegészítve az általa lejegyzett népdalok összegezésével. 2700 ma-
gyar, 3500 román, 2500 szlovák, 90 rutén, 19 szerb, 5 bolgár, 200 arab,
100 török népdalról tanúskodik ez a summázás. Számomra ebben a pil-
lanatban a népdalok számánál érdekesebb adatot jelentenek a térképbe
bejegyzett lelőhelyek: a mai Jugoszlávia területén két bejegyzés szerepel
— Horgos negyven magyar, Alibunár környéke pedig 200 román dallal.

Érdekes (és kissé talányos is), hogy a dél-bánáti román gyűjtés jobban
beépült a köztudatba, mint a horgosi; ez utóbbiról közvéleményünk —
tudomásom szerint — 1972-ben értesült, amikor, a falu telepítésének
200. évfordulója kapcsán, Papp György kanizsai tanár ezt nemcsak pub-
likálta, hanem a Horgoson gyűjtött 50 dal (nem pedig 40, mint Bónis
Ferenc idézett művében) kéziratának fénymásolatát is megszerezte a
Bartók-Archivumtól. Azóta néhány alkalommal — sajtóban, rádióban,
alkalmi kiadványokban — vissza-visszatértek rá, de Bartók horgosi tar-
tózkodása és népdalgyűjtése annyira nem tudatosodott, hogy például az
Újvidéki Televízió Bartóknak szentelt műsorában² a szerkesztő-riporter
Szemerédy Magda csak a dél-bánáti román daloknak eredt a nyomába,
szót sem ejtve arról, hogy a népdalgyűjtő Bartók Béla életrajzi térképe
nem volna teljes Horgos és a horgosi gyűjtés nélkül.

Horgos ugyanis gazdag néprajzi hagyományokat őriz, ami igen korán
felkeltette a szellemi és a tárgyi néprajzi hagyaték iránt érdeklődők fi-
gyelmét a falu iránt. A múlt század hetvenes éveire esik az a nagy nép-
költészeti gyűjtőakció, amit Gyulai Pál és Arany László kezdeményezett.
Megbízásukból Csaplár Benedek szegedi tanár járt Horgoson: gyűjtéséből
egy szép betlehemes játékot tett közzé.³ Mesék, szólások, népi hiedelmek
szerepelnek horgosi megjelöléssel a néprajzi gyűjteményekben; 1913-ban
a Néprajzi Értesítőben Móra István ír a horgosi népszokásokról, később
a Kalangyában a lakodalmi szokásokat ismertetik, Móra Ferencnél és
Mikszáth Kálmánnál is találkozunk Horgos nevével (vagy horgosi népi
anekdotákból származó témákkal), az egyik horgosi monda pedig éppen-
séggel történelmi kurióznak is tekinthető:

A középkori település létezését hosszú ideig csak néhány titokzatos
népi eredetű földrajzi név sejtette, mint amilyenek a Templomér, Buz(o)-
gány, Szentpéter (dűlő), Kúntó, Kishorgos, és a szabadka—horgosi vas-
útvonal közelében lévő Templomdombhoz fűződő ritka szép monda az
elsüllyedt templomról, amelynek föld alatti harangszavát hallani vélték
a kint háló pásztorok. 1964. márciusában azután napvilágra került a
minden monda mélyén lappangó szemernyi igazság: a szabadkai Városi
Múzeum régészei feltárták egy középkori falusi templom romjait, ame-
lyet valószínűleg Bedzsák kán tatár serege pusztított el, a körülötte lévő

kisded településsel együtt. A szájhagyomány olyan adatokat őriz, amelyek szorosan kapcsolódnak a feltárt templomhoz.⁴

A fenti kitérőre azért volt szükség, hogy megmagyarázzuk azokat az előzményeket, melyek folytán Bartók Horgosra jött.

A falu egykori földesura, a Kárász család, birtokának egy részét parkká és nyaralóterületté alakította és felparcellázta. A tehetősebb szegedi polgárok körében csakhamar divatossá vált a Kamarás-erdei nyaralóhely, sokan villát építettek itt. Így került ide a Baranyai tanító család is; ezzel a családdal Bartókék már korábban kapcsolatba kerültek. Idősb Bartók Béla halála (1888.) után a családnak el kellett hagynia Nagyszentmiklóst: az anya — mint házassága előtt is — ismét tanítónői állást vállalt, ezúttal Nagyszőlősen. Innen ered a két család ismeretsége.

1906. nyarán Bartók Szegedre látogatott: Balázs Bélánál, a Kékszakállú herceg vára és a Fából faragott királyfi későbbi szövegírójánál szállt meg, aki Baranyaiékkal is jó barátságban volt. Bartók mintegy 10 napot tartózkodott Szegeden, ez idő alatt rándultak ki Horgosra, fonográf-felvételekkel és gyűjtőívvel felszerelve. (A horgosi tartózkodásról Balázs Béla Álmodó ifjúság című önéletrajzi regényében olvashatunk élményszerű leírást.)

És ha a költői képek, a romantikus lobogás mögött csak elmosódottan bukkannak is fel a kamarási élmények, az viszont már kézzelfogható tény, hogy a kirándulást 50 népdal tanúsítja — részben fonográf-felvételekről másolva, részben Bartók eredeti lejegyzésében. A dalok többségének nem Horgos az egyetlen lejegyzési helye: általában 2–3, néhányuknak még ennél is több lelőhelyére utalnak a jegyzetek — azonos vagy némileg megváltozott dallammal, lényegesebb szövegeltérésekkel.

Ha tudjuk, hogy Horgos XVIII. századi újratelepítésekor több vidékről érkeztek ide a falu első telepesei, a lejegyzett népdalok ilyen szempontú elemzése és összehasonlítása a népi dallamkincs élettanának érdekes tanulmányozását tenné lehetővé. Hiszen Bartók 1906-ban — a népzene-kutatók általános gyakorlatának megfelelően — minden bizonytalanság nélkül a falu legidősebb nótáit énekeltette meg, ami azt jelenti, hogy a letelepüléstől addig az időpontig, míg az adatközlők megtanulták a dalt, mindössze két-három nemzedékcseré zajlott le, tehát az akkor még meglehetősen lassú szellemi kommunikáció feltételei közepette, a dalkincs nemigen távolodhatott el az eredetitől (eredeti alatt az ideköltözés előttit értve). Jelenlegi állapotukból viszont — a dalok java részét ugyanis Horgoson ma is ismerik, sőt: éneklik is — messzemenő következtetéseket lehetne levonni.

Nekem, aki háromnegyed század múltán próbáltam Horgoson Bartók ottjártának legalább szájhagyományban fennmaradt nyomára bukkanni, sajnos nem sikerült (nem is sikerülhetett) életben találnom senkit az ő egykori adatközlői közül. Abból a néhány ködös utalásból, nagyszülőkre való hivatkozásból, ameddig eljutottam, még azt sem sikerült legalább megközelítő biztonsággal megállapítanom, hogy Bartókra vonatkozhat-e egyáltalán, vagy valamelyik későbbi gyűjtőre, netán, egy, a het-

venes években hallott információ alapján véve jóhiszemű, de téves visszavetítése, más eseménnyel való összefüggésbe hozása.

Van azonban Bartók horgosi gyűjtésének egy sokkal időszerűbb, bizonyítható kicsengése is: a horgosi dalok bekerültek a vajdasági műzene vérkeringésébe. Horgosi dalok címmel Molcer Mátyás 1972-ben hat dalt dolgozott fel énekhangra, szoprán- és alt furulyára és zongorára. A dalsokrot kanizsai amatőrök mutatták be a Horgos telepítésének kétszáz éves jubileuma alkalmából itt rendezett Gyöngyösbokréta találkozón. Két évvel később — szintén Molcer Mátyás tolla alól — Horgosi táncok címmel zenekari szvit született. A Bartók-gyűjtés nyolc dalát szvitté ötvöző művet a kanizsai Kodály Zoltán Zeneegyesület szimfonikus zenekara számára írta a szerző, az ősbemutató színhelye a Vajdasági Zeneegyesületek rumai fesztiválja volt. Néhány évvel később — a szabadkai tamburazenekar számára — a szerző elkészítette a mű tamburazenekari átíratát is. Ez pedig a horgosi Bartók gyűjtés tér- és időbeli továbbélését jelenti.

Jegyzetek

- ¹ Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban, Budapest, 1972. 12. oldal
- ² Körkép, 1981. április 13.
- ³ V. ö.: Horgos 1772—1978. (Helytörténeti tanulmány)
- ⁴ Papp György: Horgos évszázadai (kézirat)

Rezime

Pozadina Bartokovog boravka u Horgošu

O Bartokovom interesovanju za narodnom muzikom svedoče hiljade i hiljade narodnih pesama — mađarskih, rumunskih, slovačkih, ukrajinskih, srpskih, bugarskih, arapskih, turskih — zabeleženih njegovim rukama, koje su postale izvorom inspiracije i transformisale se u najčudesnije kompozicije XX. veka.

Na području današnje Jugoslavije Bartok je zapisao 200 rumunskih i 50 mađarskih narodnih pesama — rumunske u Alibunaru i njegovoj okolini, a mađarské u Horgošu. Većina tih pesama — neke u donekle izmenjenoj formi — i danas se pevaju u tim krajevima, a pesme zapisane u Horgošu doživlele su svoj preporod: na njihove teme su komповana kamerna i orkestarska dela.

Summary

The Background of Bartók's Visit to Horgos

Thousands and thousands of folk songs — hungarian, rumanian, slovakian, ukrainian, serbian, bulgarian, arabian and turkish — collected by Bartok prove his great interest in folk music — and became the inspiration of his music.

Their transformation created the most unusual and wonderful compositions of the 20 th century.

On Yugoslavia's present territory Bartok has collected 200 rumanian and 50 hungarian folk songs. The rumaian songs were collected in Alibunar, the hungarian in Horgos. These songs are still sung maybe changed a bit. The songs from Horgos were recreated in some of Bartok's chamber music and music for orchestra.